

І. Я. ЯШКІН

НАЗВЫ ГРЫБОЎ У БЕЛАРУСКА-ЛІТОЎСКІМ ПАГРАНІЧЧЫ
(Баравік, асавік, порхаўка)

Матэрыялы назваў грыбоў сабраны на тэрыторыі Беларусі у палявых умовах, а таксама выбраны з дыялекталагічных, гістарычных і архіўных крыніц (болей 2200). Назвы грыбоў Літвы нам вядомы толькі з атласа літоўскай мовы (Lietuvių kalbos atlasas. T. 1. Leksika. Vilnius, 1977. Карты № 97, 98), з перакладнога руска-літоўскага слоўніка (Русско-литовский словарь. Vilnius, 1982-1985. Т. 1-4) і з архіўных матэрыялаў (Рускае Геаграфічнае таварыства - РГТ, фонд 34, 1873. Аддел рукапісаў Навуковай бібліятэкі Вільнюскага ўніверсітэта).

Зона беларуска-літоўскага ўзаемадзеяння гаворак і пашырэння беларускіх і літоўскіх арэалаў выдзяляецца на заходнім паграніччы беларускамоўнага масіву і літоўскамоўнага масіву на усходзе Літвы. Матэрыялы РГТ сведчаць, што заходняй мяжой пашырэння назваў грыбоў беларускага масіву былі тыя гаворкі, дзе на тэрыторыі сучаснай Літвы гавораць "па-простаму" — па-беларуску. Матэрыялы ж таго ж РГТ і іншыя паказваюць усходнюю мяжу гэтай зоны, менавіта раёны Астравецкі, Воранаўскі і Браслаўскі, дзе адзначаюцца літоўскія назвы грыбоў. Паводле архіўных матэрыялаў беларуска-літоўская зона складаецца з усходніх частак былых Віленскай і Ковенскай губерняў у складзе Расійскай імперыі. Назвы грыбоў, якія запісалі настаўнікі і свяшчэннікі ў сваіх адказах на пытанне (№ 22) праграмы РГТ, здаецца, не з'яўляецца калькамі з рускай мовы, яны мясцовыя.

Архіўныя матэрыялы (Ф. 34) даюць поўны малюнак росту грыбоў у гэтым краі, сведчаць аб багатых грыбовішчах у XIX ст. Параўнайце: "Баравы сасновы лес на працягу 20-ці вёрстаў у наваколлі... маёнтка Забор"я, багаты ("изобилует") грибами...", "Ягод і грибоў... у іншы год бывае вялікае мноства" (Хаценчыцкая вол. Вілейскага пав.).

Грыбоў была такая колькасць, што імі плацілі падатак. Так, у Віленскай губерні: "За права збірання грыбоў у лясх графіні Урускай... павінен даставіць у адміністрацыю маёнтка Жалудка графіні па 3 фунты сушаных грыбоў" (Арлянская вол. Лідскага пав.). Ва ўраджайныя гады (такім быў 1872г.) "сяляне пакідаюць і палявыя работы, як менш выгадныя, а ўвесь час выкарыстоўваюць на збіранне грыбоў" (Трокскі пав. Віленскай губ.). У Віленскім павеце ва ўрадлівы год фунт сушаных баравікоў каштаваў "некалькі капеек", капа

сушаных баравікоў у Свянцях каштавала 10–15 капеек, а капа сырых баравікоў — ад 10 да 15 капеек у Ашмянскім павеце. За лета адна жанчына выпрацоўвала 25–30 рублёў у Дзінабургскім павеце. Да пуда грыбоў прадавалі сялянскія жанчыны ў Мікалаеўскай вол. Дзісенскага пав. Нельга не захапляцца аб баравіковым багацці, калі чытаеш наступнае сведчанне сучасніка: "Нават прыблізна нельга вызначыць, колькі пудоў ідзе іх (грыбоў) на продаж: у мінулым (1872) годзе 5 чалавек з с. Марцынкаўцаў (=Марцынконіс) Варэнскай вобласці скупілі больш 300 пудоў для перапродажу, але гэта колькасць, відаць, складае не больш палавіны сапраўды распрадаваемых грыбоў" (Троцкі пав. Віленскай губ.). Вільню забяспечвалі грыбамі з Троцкага і з Свянцянскага пав. (Ф. 34, с. 461, л. 96).

Архіўныя матэрыялы ўказваюць мясцовасці, якія славіліся багатымі грыбовішчамі. У Ковенскай губерні іх налічвалася два: 1. Панявежскі пав.; 2. м. Кейданы (=Кедаіны). У Віленскай губерні такіх нерушаў лічылася 14: Хаценчыцкая вол. Вілейскага пав. (=Хаценчыцы Вілейскага р-на Мінскай вобл.), Германішская вол. Вілейскага пав. (=Германішкі Гудагейскага с/с Астравецкага р-на Гродзенскай вобл.), Краснасельская вол. Вілейскага пав. (=Краснае Сяло Запольскага с/с Карэлішкага р-на Гродзенскай вобл.), Вілейская вол. Вілейскага пав. (=Вілейскі р-н Мінскай вобл.), Шчучынская вол. Лідскага пав. (=Шчучынскі р-н Гродзенскай вобл.), м. Арлы Арлянскай вол. (па абодвы бакі Нёмана) Лідскага пав. (=Ворля Шчучынскага р-на Гродзенскай вобл.), Каныўская вол. Лідскага пав. (=Канывічы Азёрскага с/с Гродзенскага р-на Гродзенскай вобл.), Беньяконская вол. Лідскага пав. (=Беньяконі Воранаўскага р-на Гродзенскай вобл.), Парпіліцкая вол. Вілейскага пав. (=Парпілішча Докшыцкага р-на Віцебскай вобл.), Мярэцкая вол. Троцкага пав. (=Мяркіне Варэнскага р-на, Літва), Аранская вол. Троцкага пав. (=Варэнскі р-н, Літва), Мікалаеўская вол. Дзісенскага пав. (=Мікалаева Казянскага с/с Браслаўскага р-на Віцебскай вобл.), Халхолская вол. Вілейскага пав. (?), Камаіская вол. Свянцянскага пав. (=Камаі Пастаўскага р-на Віцебскай вобл.).

Мясцовыя жыхары адзначалі таксама і тыя мясцовасці, дзе грыбы растуць, але не даюць промысла і дзе яны дрэнна растуць з-за неспрыяльных прыродных умоў.

Для аналізу бярэцца толькі беларускамоўная зона, якая цяпер уваходзіць пераважна ў склад Беларусі і часткова ў склад Літвы і Латвіі.

Boletus edulis у гэтай зоне паводле сучасных і архіўных матэрыялаў (1873г.) называецца *баравік*, параўн.: *боровик* — Аранская вол. Троцкага пав. Віленскай губ. — вобчаствы: Марцінканскае, Журацішкае (=Марцынконіс і Жюрай — Ф. 34, с. 480, л. 11); *боровики* — Віленскі пав. і губ. (Ф. 34, с. 386, 519, л. 46, 76) в. Чарэмшыца Занарацкай вол. Свянцянскага пав. Віленскай губ. (Ф. 34, с. 462, л. 26), Граўжышская вол. Ашмянскага пав. Віленскай губ. (Ф. 34, с. 377, л. 3), вол. Вілейская, Даўгінаўская, Сервіцкая, Вілейскі пав. Віленскай губ. (Ф. 34, с. 506, 499, 503, лл. 3, 46); *буровики* — Шчучынская вол. Лідскага пав. Віленскай губ. (Ф. 34, с. 435, л. 76).

Цяпер назва *баравік* у літоўскай літаратурнай мове з'яўляецца навуковым літаратурным тэрмінам *tikrinis baravykas* 'шчыры баравік, *Boletus edulis*' (Русско-литовский словарь. Т. 1. С. 419). Геаграфіі назвы *баравік* на тэрыторыі Літвы мы не ведаем; відаць, яна там пашырана і мае субстытуцыйны характар. На тэрыторыі Беларусі найменне *баравік* займае ледзь не ўсю тэрыторыю, апрача поўдня рэспублікі. На Палессі ведаюць назву *баравік* як субстытуцыйную, а традыцыйна валодаюць назвай *грыб* 'баравік'.

На тэрыторыі Воранаўскага раёна Гродзенскай вобласці, які з'яўляецца пагранічным з Літвой, вядома назва баравіка *бáлтагрыб*, які з'яўляецца літуанізмам. У літоўскай літаратурнай мове назва *баравік* уваходзіць і ў склад наймення асавіка (падасінавіка) — *baravykas raudonviršis*, бабкі (леднік) — *baravykas lėpšė*, казла (масляка) пазняга — *baravykas kazlėkas*, казелькі (масляка лётняга) — *šilinis baravykas*, махавіка — *žalsvąsis baravykas*, польскага грыба — *rudakepuris baravykas*, дубавіка — *baravykas pražuolis*, рашчтніка — *tamprūsis (raudonkōtis) baravykas* і інш.

З другога боку, літуанізмамі ў беларускіх гаворках лічацца *раўданік* "падасінавік", *кубіздзель* "порхаўка" і інш.

На карце № 98 Атласа літоўскай мовы прыведзены назвы *чырвонагаловіка*: *raudonviršis, raudonnaviršis, raudoniukas, raudonis, raudonius, raudonė, raudongalvis, raudongalvė, raudonagalvis, raudonagrybis, raudonlepšė, raudonlėpšė, raudonlepšis, raudonbaravykis, raudonikė, raudonikas* "чырвоны баравік, падасінавік". З усіх гэтых сінонімаў на тэрыторыі суседняга Воранаўскага раёна ўжываецца толькі апошняя назва *раўданік*. На гэтай жа карце літоўскімі калегамі на тэрыторыі Літвы у населеных пунктах 650 (Гудаяляй Шальчыннінскага р-на), 665 (Канюкай — вёска Гервішскага сельсавета Шальчыннінскага р-на), 666 (Шальчыннінкай) зафіксаваны *raudonikas (raudoniukas)*. Імі ж на тэрыторыі суседняга Воранаўскага р-на Гродзенскай вобл. у населеных пунктах VI (Воранава), VII (Нача), VIII (Радунь) побач з гэтымі формамі адзначана і *raudonikis*. У в. Посальч Беньяконскага с/с Воранаўскага р-на гэты грыб называецца *раўданік* (паведаміў навуковы супрацоўнік АН Беларусі І. В. Войніч. Усе гэтыя назвы *чырвонагаловіка* ўтвараюць адну лакальную зону на тэрыторыі Літвы і Беларусі.

Намі таксама выяўлена ў час дыялекталагічнай экспедыцыі (1989г.) на тэрыторыі Швянчонскага р-на (в. Ракаўскай), які з'яўляецца суседнім з Пастаўскім раёнам Віцебскай вобласці, што мясцовыя беларусы называюць грыб *Leccinum aurantiacum чырвонагаловікі*, а мясцовыя літоўцы — *раўдонагальвяй* (им. п. мн. ч.). Кожны з іх гаворыць на роднай мове і яны разумеюць адзін аднаго без перакладчыка.

Для грыба *Lycoperdon* на паўднёвым захадзе Беларусі маецца нейтральная назва *бздюха*. Такая ж назва пашырана на Украіне — *бздюха*, у паўночна-ўсходняй Польшчы (Сувалкшчына, частка Мазур і Падляссе) — *bėdziuch (bėdziucha)*, а ў літоўскіх гаворках — *kukūrbezdis, kubizdelis*. У гаворках суседняга Воранаўскага р-на ўжываецца літуанізм назвы *кубіздзель* "порхаўка".

Назіраецца ў частцы беларускіх і літоўскіх найменняў грыбоў адна і тая ж матывацыя тыпу *злэны махавік* — *žalsvąsis baravykas* "злёнкаваты баравік"; *баравы баравік, сіняк* — *šilbaravykis*; *рыжок* — *rūdmėsė* "рыжы грыб", *шчыры грыб* — *tikrinis baravykas*.

Найменні грыбоў на Беларусі складаюць свой суцэльны масіў, маюць і свае занальныя сістэмы. У паграніччы назіраюцца рознамоўныя напластаванні. Агульнасць намінацыі часткі грыбоў сведчыць аб праяўленні больш старажытнага стану (тыпу балта-славянскага адзінства), а таксама аб узаемаўплывах у складзе Вялікага Княства Літоўскага (XIII — XVIII ст.).

У пагранічнай зоне прапарцыянальна кантактуючым мовам таксама адлюстраваліся назвы грыбоў у беларускай і літоўскай формах у геаграфічных найменнях населеных пунктаў (вёсак, засценкаў, фальваркаў) у былых Віленскім і Свянцянскім паветах Віленскай губерні (1905г.): *Боровікiня* (засценак) Быстрыцкай воласці, *Боровікiня* — літ. *Baravykynė* (маёнтак) Шырвінтскай воласці, *Рыжiшкi* — літ. *Rūžiškė* (вёска Цварацкай воласці Свянцянскага павета).

Лексема *грыб* адзначана на Віленшчыне і ў наступных геаграфічных назвах: *Грыбiны* — літ. *Grybėnai* (засценак) Маляцкі і Віленскі р-ны, *Грыбiшкi* — літ. *Grỹbiškiai* (вёска) Маляцкі р-н і інш.

GRYBŲ PAVADINIMAI BALTARUSIŲ-LIETUVIŲ PARIBYJE (baravykas ~ баравік, raudonviršis ~ асавік, pumpotaukšlis ~ порхаўка)

Reziumė

Medžiaga apie grybų pavadinimus baltarusių ir lietuvių paribio zonoje rinkta iš įvairių rašytinių šaltinių. Bendras (slaviškos kilmės) pavadinimas *baravykas* ~ *баравік* paplitęs gana plačiai. Tik Polesėje baravykas vadinamas tiesiog grybas ~ *грыб*. Kad panašus reiškiny pasitaiko ir lietuvių paribio šnektose, rodo Varenavo raj. užfiksuotas lituanizmas *балтагрыб*. Raudonviršio variantą *raudonikis*, *raudonikas* ~ *асавік*, *падасінавік* turi pasiskolinusi ir Varenavo baltarusių šnektą *раўданик*. Kad *pumpotaukšlis* ~ *порхаўка* lietuvių ir baltarusių zonoje vadinamas dialektizmu *kubizdelis*, *kubezdalis* ir pan., rodo Varenavo rajone paplitęs lituanizmas *кубіздэль*.

Paribio zonoje gausu ir iš grybų pavadinimų atsiradusių geografinių gyvenamųjų vietų vardų, pvz., *Grybėnai* ~ *Грыбяны* Molėtų raj. k., *Grỹbiškiai* ~ *Грыбішкі* Molėtų raj. k., *Baravykynė* ~ *Боровікiня* Širvintų raj. palivarkas, *Rūžiškė* ~ *Рыжишкі* Švenčionių raj. k.